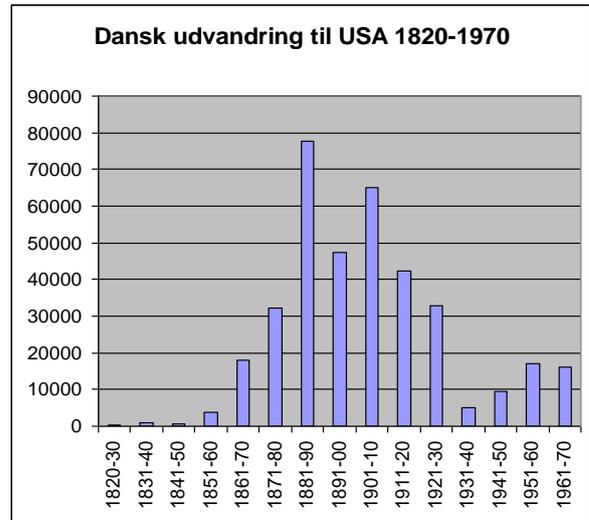

Kilderne på nettet til udvandringen fra Danmark

Af Henning Bender

Fra midt i 1800-tallet til midt i 1900-tallet var Danmark et udvandringsland. 400.000 danskere forlod i denne periode landet for at slå sig varigt ned i fremmede verdensdele. Det var mange ud af en samlet dansk befolkning på 2,2 millioner i 1890 og i forhold til befolkningstallet, blev udvandringen fra Danmark før 1914 kun overgået af Irland, Norge og Sverige. Antallet af fastboende danskfødte i fremmede verdensdele kulminerede omkring 1910 med ca. 250.000 hvoraf de 210.000 boede i USA og yderligere 40.000 i Canada, Sydamerika, Sydafrika, Australien og New Zealand. Det er derfor af vigtighed for forskningen, at i hvert fald 227.000 af de danske udvandrere kan findes på Internettet med navn, alder, stilling, sidste opholdssted, afgangsdato og bestemmelsessted for årene 1868-1910. At det kan lade sig gøre skyldes, at man fra 1868 besluttede at kopiere alle oversøiske billetter udstedt af danske rejseagenter og at Udvandrerarkivet i Aalborg fra 1993 begyndte at inddatere disse oplysninger i en søgedatabase til gratis brug på Internettet. I det følgende skal vises hvordan denne søgedatabase ikke alene kan bruges til slægtsforskning, men hvordan den kan give en samlet historisk profil af udvandringen fra Danmark.

Registreringen af danske udvandrere.

Den danske udvandrerdatabase.

www.emiarch.dk

Den første maj 1868 vedtog Rigsdagen en udvandrerlovs med virkning fra 24. maj 1868. Loven var direkte foranlediget af rejseagenternes lemfældige omgang med udvandrernes penge, rejsemål og overfartsforhold og krævede derfor nøje kontrol med indretning og proviantering på de oversøiske passagerskibe der forlod danske havne. Hertil kom, at man for at sikre, at udvandrerne virkelig kom frem til det bestemmelsessted de havde købt billet til, begyndte at kopiere alle oversøiske billetter udstedt af danske rejseagenter. Disse kopier findes i Københavns Politis udvandrers-protokoller på Landsarkivet for Sjælland og blev ført efter et ensartet system frem til 22. november 1935 da den Dansk-Amerikanske passagertrafik ophørte med "Frederik VIII" sidste afgang til New York.

Loven var inspireret af en lignende ordning i Hamburg, der fungerede fra 1850 og frem til 1939 og tilsvarende love blev i 1869 vedtaget i Sverige og Norge. Den danske udvandrerlovs krævede at Københavns politidirektør godkendte og kontrollerede alle danske udvandringsagenter og at disse, for at blive autoriseret, skulle betale et depositum der indgik i en rejsegarantiordning til fordel for udvandrerne. Den rejsende ville blive erstattet om det kunne påvises at de var blevet snydt i forhold til den købte billet og for kontrollens skyld blev samtlige udstedte oversøiske billetter kopieret.

Oplysningerne findes i 90 tykke bind, hvor hver enkelt udvandrer, dansk som fremmed, er opført efter ensartede kriterier. Dato, navn, alder, sidste opholdssted (og fra 1. januar 1900 desuden

fødested), stilling, bestemmelsessted, skibsnavn (kun fra København) – samt agentnavn og billetnummer. Men protokollerne er svære at bruge. Der findes to rækker, én for *direkte* udvandrere med skib fra København og én for de *indirekte* udvandrere der rejste fra udenlandsk havn. Hver protokol dækker et eller enkelte år hvor udvandrerne er ordnet efter første bogstav i efternavnet. Der er derfor ikke meget vundet ved en simpel scanning af materialet til brug på nettet hvorimod en egentlig inddatering af oplysningerne er oplagt pga. materialets homogene natur. Det blev første gang gjort i EDB-alderens barndom af Kristian Hvidt på hulkort. Men kun til år 1900, kun for danske udvandrere og uden person- og stednavne.

Da personnavnene er betingelsen for at benytte materialet i slægtshistoriske undersøgelser og i udvandrerhistorien i almindelighed, begyndte Det danske Udvandrerarkiv i 1990 en inddatering af alle oplysninger for samtlige udvandrere. Alt bundet sammen af koder således at der kan søges på tværs. Er et stednavn identificeret med sted, sogn, amt i Danmark eller sted, county, stat i USA får det samme kode uanset hvordan det staves. Dansk stavning af amerikanske stednavne kunne ofte være mindst ligeså opfindsom som amerikanske myndigheders stavning af danske.

I de senere år har den gode beskæftigelsessituation i Danmark gjort inddateringen langsommere, men Udvandrerarkivet er dog nået fra 24. maj 1868 og frem til 31. december 1909 med en database der omfatter 375.000 udvandrere.

227.000 af disse havde seneste faste bopæl i Danmark, mens yderligere 45.000 udvandrere med helt overvejende danske navne, havde USA eller et andet oversøisk område som sidste bopæl. Det drejer sig altså om udvandrere, der allerede var rejst mindst én gang tidligere, men nu igen rejste fra Danmark. Det var ofte en husfader, der efter at have etableret sig, vendte tilbage for at hente familien med over. Senere i perioden blev der tale om en overraskende stor ”pendling”, hvor forretningsfolk og håndværkere sørgede for at være på den side af Atlanterhavet, hvor konjunkturerne gav bedst indtjening. Endelig begyndte begrebet ”turist” at dukke op som ”stillingsbetegnelse” sent i perioden.

De resterende 103.000 i databasen var ikke danske, men havde et andet europæisk land som sidste opholdssted. 81.000 svenskere købte således billet af en dansk rejseagent og blev derfor kun optegnet i det danske, ikke i det svenske, materiale. 10.000 kom 1904-1906 fra Rusland, hvor deres overvejende jødiske navne peger på den samtidige pogrom i Rusland. Af 9.000 tyskere var 7.000 sønderjyder, der dog kun omfattede en mindre del af de ca. 50.000 der udvandrede fra Sønderjylland mellem 1864-1920. Da der var forbud mod danske rejseagents virke i Nordslesvig, blev flertallet af sønderjyderne registreret i Hamburg.

Manglende registreringer i databasen:

Da det er en billet-database, ikke en passagerdatabase, mangler man naturligvis de, der ikke købte billet. Hvad enten det nu skyldtes at de var sømænd og derfor ansat på skibene eller de købte billet i en udenlandsk afgangshavn. Hertil kom, at enkelte provinsagenter ikke fik afsendt billetkopier til Københavns politi således som loven ellers krævede. Det gjaldt i hvert fald 14.001 danske udvandrere, hovedsageligt i 1880'erne, men yderligere materiale kan vær forsvundet eller ikke fundet endnu. Disse udvandrere er derfor ikke er medtaget i Københavns Politis Udvandrerprotokoller og derfor heller ikke er med i Udvandrerdata-basen. Det gælder:

a) ”**Vejlelisterne**” for årene 1873-1894 ført af Mouritzens agentur i Kirkegade i Vejle, omfatter 4.109 danske udvandrere, hovedsageligt fra Jylland. Listerne, der kun har sporadiske oplysninger om bestemmelsessteder ligger i Vejle byfogedarkiv (Landsarkivet Viborg) og kan benyttes på www.aalborg.dk/udvandrere

b) ”**Horsenslisterne**” for årene 1892-1922 ført af cigarmager Søren Rasmussens agentur, Kattesundet, Horsens, omfatter 1.594 udvandrere, hovedsageligt fra oplandet omkring Horsens. Både sidste opholdssted og bestemmelsesstederne er vel beskrevne, men listerne, der befinder sig på Udvandrerarkivet afventer endnu inddatering.

c) ”**Ribelisterne**” for årene 1881-1888 nåede 518 billetgenparter aldrig længere end til Ribe Byfogedarkiv (Landsarkivet Viborg). Materialet omfatter først og fremmest de indirekte rejsende fra Ribeområdet og Sønderjylland der tog til USA via England med DFDS’s rute fra Esbjerg til England der var startet i 1880. Genparterne findes i kopi på Udvandrerarkivet, hvor de giver gode eksempler på hvorledes billetterne fra en lang række ruter med udgangspunkt i Liverpool og Glasgow rent faktisk så ud. De kan uden videre inddateres i databasen, men det er endnu ikke sket.

d) ”**Mormonlisterne**” 1872-1894 med 7.780 danske udvandrere ordnet efter det amt, hvor missionæren befandt sig, ikke efter de omvendtes bopæl. Bestemmelsesstedet er heller ikke angivet, men er vel Utah. Listerne er trykt i ”Passport to Paradise”, Utah 2000. Da de er mangelfulde i forhold til de øvrige lister bør de inddateres i en egen søgedatabase.

Vigtigste suppleringer:

a) For tiden 1850-1868 er **Hamburglisterne** den eneste kilde til danske udvandrere. Listerne findes i kopi på Udvandrerarkivet for såvel direkte som indirekte udvandring, samt personindex 1850-1884.

b) **Københavns Politis Udvandrerlister** 1910-1935 for såvel direkte som indirekte lister findes i kopi på Udvandrerarkivet og i original på Landsarkivet for Sjælland.

Mangler i basismaterialet:

Der kan være problemer i forbindelse med afrejse- og bestemmelsessteder. For ikke-danske udvandreres vedkommende har man i regelen kun noteret afganglandet, ikke lokaliteten, og for danskes vedkommende, kan det undertiden være svært at placere et stednavn på det rigtige amt, hvis amtet ikke er nævnt og stednavnet hører til et af de mange, der er flere af i Danmark. Det samme gælder bestemmelsesstederne, hvor f.eks. byen ”Springfield” findes i 20 forskellige amerikanske stater og derfor kun kan lokaliseres, hvis statens navn er nævnt.

Hertil kommer at da basismaterialet er udstedte billetter giver det en meget kraftig overvægt for de primære ankomsthavne. Først og fremmest New York. Hertil og kun hertil løste 39 % af alle danske udvandrere i årene 1868-1910 billet, mens antallet af danskfødte i New York stat og by i 1910 kun udgjorde 6 % af danskfødte i USA. De udvandrere der ikke allerede havde købt billet til det endelige bestemmelsessted hjemmefra, købte i stedet billet til resten af turen i New York. Hvorhen det så var, fremgår af registreringen på Ellis Island fra og med 1892 og viser i øvrigt, at det drejede sig om de samme steder i Midtvesten som resten af de danske udvandrere allerede havde købt billet til hjemmefra.

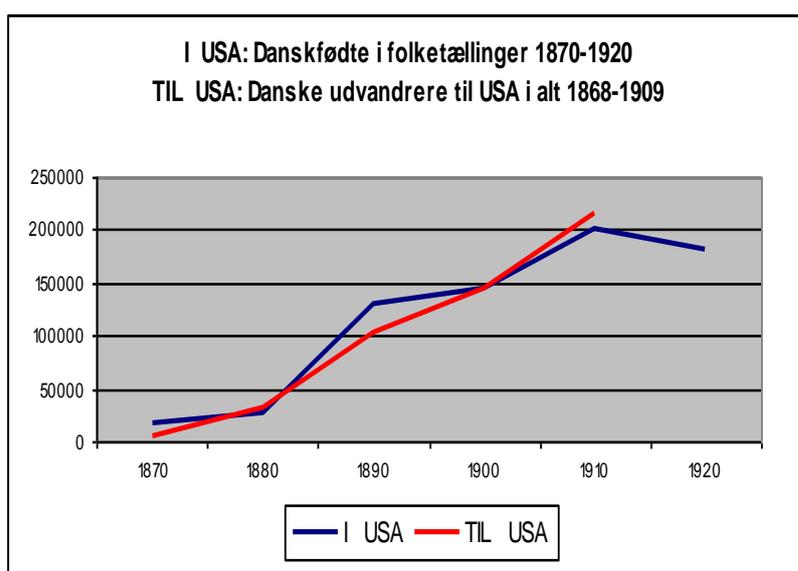
Mangler i overførslen til databasen:

De ofte svært læselige originalkilder giver uundgåelige fejl ved overførslen til søgedatabaserne. Arbejdet er meget stort og implicerer mange forskellige medarbejdere og trods kontrol, kan det simpelthen ikke undgås at det indsniger sig fejl hvad angår læsningen af person- og stednavne. Er man i tvivl bør man derfor altid konferere med originalkilden. Er der til gengæld fejl i originalkilden overføres de konsekvent, da databasen gerne skal give en så nøje gengivelse af originalen som overhovedet muligt.

Repræsentativitet

Meget tyder dog på at antallet af danske udvandrere i databasen i rimelig grad svarer til de reelle tal. Udviklingen af det samlede antal danske udvandrere fra Danmark til USA 1868-1910 svarer temmelig nøje til udviklingen af det samlede antal danskfødte i USA i de amerikanske folketællinger fra 1870 til 1910, <http://fisher.lib.virginia.edu/collections/stats/histcensus/>

I 1870 er der naturligvis flere danskfødte i USA end hvad databasen opsummeret viser for årene 1868-1869. Der ankom også danske udvandrere *før* 1868. Herefter stiger det opsummerede tal af udvandrere i databasen i takt med antallet af danskfødte i USA. Når væksten af tilvandrede er lidt lavere end væksten af danskfødte i 1880'erne kan skyldes at 14.001 danske udvandrere ikke blev registreret centralt i København i denne periode. Men paralleliteten er dog stor frem til og med 1910. Herefter begynder antallet af danskfødte i USA at falde. Det skyldes dels at de ældste danske udvandrere efter 50 år i USA begyndte at dø ud, dels at udvandringen fra Danmark blev markant mindre efter 1918. Til gengæld voksede antallet af udvandrere og dermed danskfødte kraftigt i Canada og Argentina i 1920'erne, samt i Canada, Australien og New Zealand i 1950'erne.

Andre udvandrerlister:

Ud over de danske findes der et meget stort antal mere eller mindre omfattende afgang- og ankomstlister. En oversigt "Passengers Lists Online" kan ses på <http://home.att.net/~weemonster/onlinelists.html>. Desværre er flertallet af disse lister betalingsdatabaser hvor man, selvom man har betalt, ikke kan være sikker på at finde hvad man søger.

Set med danske øjne er Hamburg-listerne 1850-1939 de vigtigste supplerende afgangslister idet 2/3 af alle danske udvandrere fulgte ruten Hamburg-Hull-Liverpool. Udvandrerarkivet har derfor kopier af listerne 1850-1886 og herigennem også for størstedelen af den danske udvandring mellem 1850 og 1868, der kun kendes fra disse lister. På nettet kræves der betaling pr. enkelt personsøgning. <http://content.ancestry.com> hvilket også gælder passagerlister fra samtlige britiske havne for perioden 1890-1947: <http://www.findmypast.com/passengerListPersonSearchStart.action>

Det vigtigste redskab for at lokalisere danske udvandrere på nettet bliver derfor, ud over de danske lister, ankomstlisterne til New York 1892-1924 på www.ellislandrecords.org. De er gratis og supplerer oftede danske afgangslister med såvel afgang- som ankomstadresser. Derimod er www.castlegarden.org der angiver at indeholde den totale indvandring via New York 1820-1892 af mindre betydning. Den indeholder kun tyske indvandrere, hvilket ironisk nok betyder det, at den medtager omkring 10.000 danske udvandrere, der er fejlregistrerede som tyskere ved ankomsten til New York uden at være sønderjyder. Også de Canadiske, New Zealandske og Australiske databaser er sporadiske for denne periode, hvorimod der er en brugbar database på ankomster til Sao Paulo i Brasilien 1886-1907 <http://www.memorialdoimigrante.sp.gov.br/>. Alt i alt giver det en mulighed for at fastlægge udvandringen fra Danmark 1868-1909.

Udvandringen fra Danmark 1868-1909.

Sidste opholdsamt for danske udvandrere 1868-1909

AMT	Database www.emiarch.dk	Befolkning 1890	Procent Udv.
Bornholm	6.868	38.765	17,7 %
Hjørring	17.596	110.603	15,9 %
Maribo	15.591	100.550	15,5 %
Aalborg	15.931	104.801	15,2 %
Vejle	14.765	111.904	13,2 %
Præstø	11.775	100.647	11,7 %
Århus	18.048	157.204	11,5 %
Thisted	7.929	69.407	11,4 %
Svendborg	12.787	120.707	10,6 %
Ribe	8.127	78.611	10,3 %
København	52.362	527.962	9,9 %
Sorø	8.070	89.042	9,1 %
Odense	11.117	136.120	8,2 %
Holbæk	7.104	94.226	7,5 %
Randers	6.893	110.453	6,2 %
Ringkøbing	4.664	98.623	4,7 %
Frederiksborg	3.638	84.689	4,3 %
Viborg	3.894	100.783	3,9 %
Danmark	227.195	2.235.097	10,3 %

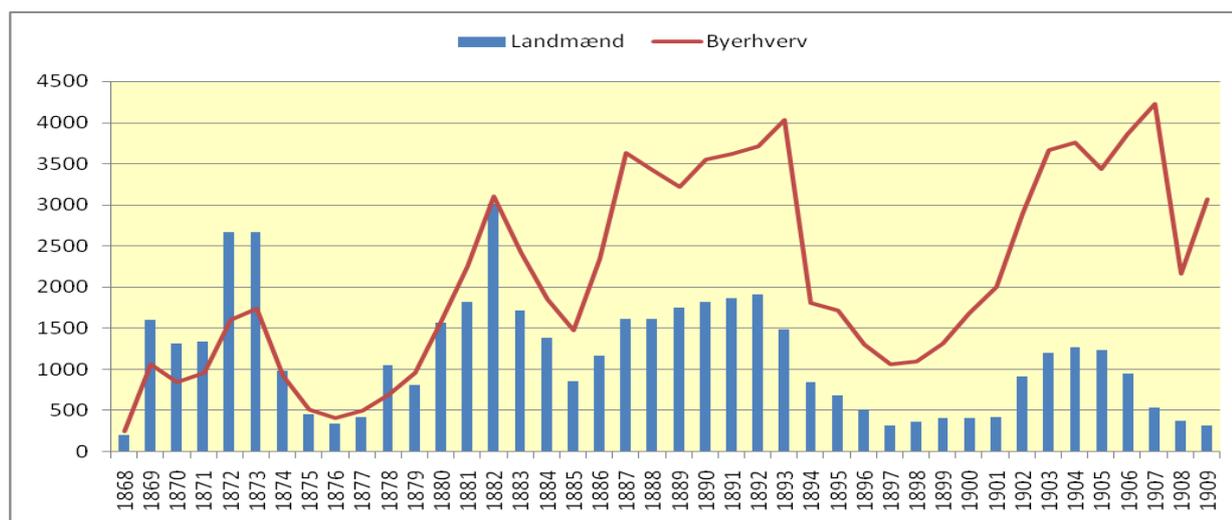
Målt på amter og sat i forhold til 1890-folketællingen havde Bornholm, Nordjylland (Aalborg, Hjørring og Thisted amter), Lolland-Falster (Maribo amt), Sydsjælland (Præstø amt) og Øst- og Syddanmark (Århus og Vejle amter) en udvandring over landsgennemsnittet på 10,3 %. For Svendborg amts vedkommende skyldtes den høje udvandring særligt Langeland, der med næsten 30 % var landets kraftigste udvandringsområde.

Vestjylland (Viborg, Ringkøbing og det nordlige Ribe amt), sammen med Randers og Frederiksborg amter lå til gengæld markant lavere. I Vestjylland havde man sin egen prærie at opdyrke, men en sen start på udvandringen spillede også ind. Det gjaldt særligt i de områder hvor en tidlig mormonudvandring i 1850'erne og 1860'erne savnes.

Hovedområderne for udvandringen fra Danmark 1868-1909 er derfor:

1. Sydhavsøerne Bornholm, Møn, Falster, Lolland, Langeland samt dele af Sydsjælland.
2. Nordjylland, særligt omkring Aalborg, Hjørring og Thisted
3. Sydpå Jylland, særligt områderne mellem og omkring Århus, Horsens, Kolding.

Generelle kendetegn for udvandringen

1. Udvandrerne fordelt på erhverv ændrer sig fra land- til byerhverv

Grafen viser at der er nogenlunde lige mange udvandrere med land- og byerhverv frem til 1885, men herefter mange flere med byerhverv end landerhverv. Når byerne således markerer sig stærkt i forhold til landområderne i et land som Danmark, hvor hovedparten af befolkningen (75 %) endnu boede på landet i 1870 (67 % i 1890) skyldtes det en meget omfattende vandring fra land til by i perioden.

Udvandrerprotokollerne, der indtil år 1900 kun oplyser sidste opholdssted, ikke fødested, fortæller derfor om udvandrere, der allerede er vandret fra land til by. Det bekræftes af protokollerne 1900-1909, der både har fødested og sidste opholdssted og derfor tydeligt viser at rigtig mange først er vandret fra landet til nærmeste købstad inden de tager det langt større spring over Atlanterhavet. Sammenholder man udvandringen fra købstæderne 1900-1909 med udvandrernes fødesteder, viser det sig, at kun omkring 30 % er født i den købstaden hvorfra de udvandrer. 40 % er født i det omgivende amts landområder mens resten er født i andre amter eller byer. Der er altså tale om meget voldsomme indenlandske flytninger inden det kommer til udvandring.

Udvandrerne skiftede fra land- til byerhverv omkring 1885 skyldtes dog også en generel ændring af erhvervsforholdene i både Danmark og USA. Efter en langvarig landbrugskrise i Danmark i 1870'erne og 1880'erne, der ikke mindst skyldtes det ekspanderende kornbrug i USA og billige returfragter med udvandrerskibene, gav omlægningen af landbruget til eksport af smør og bacon stærk fremgang fra o. 1890. Det skete samtidigt med at den billige jord i USA fra 1890'erne begyndte at blive en mangelvare, hvorimod man kunne få vellønnede job i de hastigt voksende amerikanske byer. Udvandringen fra Danmark skal derfor ses som et led i samfundets omformning fra landbrugs- til bysamfund – både i Danmark og USA.

2. Udvandrerne var overvejende unge, ugifte mænd.

Unge: Næsten 2/3 (62 %) af samtlige udvandrere fra Danmark var unge mellem 16 og 29 år.

Ugifte: Kun 7 % af disse unge rejste med familie mod 33 % for alle øvrige aldersgrupper.

Mænd: 2/3 (65 %) af disse unge udvandrere var mænd, mens kønsfordelingen var ligelig i de øvrige aldersgrupper. At udvandrerne var giftefærdige, ikke medbragte familie og for

hovedpartens vedkommende var mænd, betød i øvrigt generelt, at de danske udvandrere måtte gifte sig ind i andre etniske grupper og på denne måde assimileredes forholdsvis meget hurtigt i det amerikanske samfund.

3. Mere end 9 ud af 10 danske udvandrere tog til USA 1868-1909

Disse procenter var stort set parallelle uanset hvorfra udvandrerne kom i Danmark. For USA var der tale om en udvandring der strakte sig over hele perioden, mens det for Canada, Australien og New Zealands vedkommende var i årene 1871-1874 samt efter år 1900. Udvandringen til Brasilien 1886-1887, mens udvandringen til Argentina og Sydafrika særligt fandt sted efter 1900. For ”andet” var de vigtigste lande Kina (152), Dansk Vestindien (107), Indien (88), Thailand (68), Japan (65), Singapore (51) og Mexico (49).

Til Land	Antal	% udvandrere
USA	206.493	91,0 %
Canada	7.111	3,1 %
Argentina	3.903	1,7 %
Australien	3.827	1,7 %
New Zealand	2.362	1,1 %
Brasilien	1.290	0,6 %
Sydafrika	1.270	0,6 %
Andet	732	0,3 %

4. Hovedmålet i USA var Midtvesten vest for Chicago.

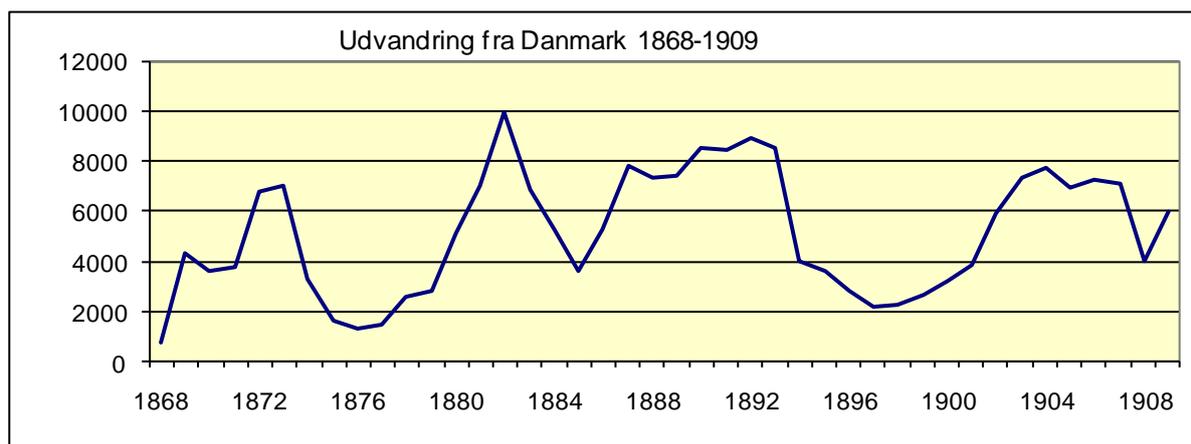
Foretrukne stater USA	
Illinois (Chicago)	22 %
Iowa	13 %
Wisconsin	13 %
Minnesota	11 %
Nebraska	8 %
Utah	8 %
Michigan	6 %

Om man trækker de mange billetter der kun blev udstedt til New York (78.152) fra det samlede tal, spredte de danske udvandreres bestemmelsessteder sig som en vifte fra Chicago, svarende til de jernbaner der løb ud herfra. Med Utah som undtagelse gjaldt det, at jo senere udvandringen fandt sted jo længere vestpå tog landbrugerne, efterhånden som arealerne blev optaget. Tidligst Wisconsin, Illinois og Iowa, senere Minnesota, Nebraska og South Dakota og senest Californien, Canada og Australien.

Bestemmelsesstederne bestemtes af tidspunktet og intensiteten af konjunkturerne

5. Der var meget store svingninger i udvandringen fra år til år.

I perioden mellem 1868 og 1909 svingede antallet af udvandrere per år til fremmede verdensdele vældigt meget. Lavpunktet var 1876 med 1249 udvandrere fra Danmark. Højdepunktet 1882 med 9953. 1871-1874; 1882-1884; 1888-1892; 1902-1907; 1909-1912 var store udvandringsår mens 1868-1870, 1875-1881, 1885-1887, 1893-1901 og 1908 var små. Første verdenskrig og kraftige restriktioner for USA's vedkommende efter krigen fik udvandringen til at falde i forhold til tidligere. Samtidigt rettede udvandringen sig mod nye mål: Canada og Argentina i 1920'erne og Canada, Australien og New Zealand i 1950'erne. Disse svingninger karakteriserede udvandringen uanset hvor i landet udvandrerne kom fra.

Før 1868 Utah og Wisconsin

Bortset fra spredte enkeltpersoner fra Danmark startede masseudvandringen meget pludseligt, da den første mormongruppe tog til Utah i USA i december 1852. ¾ af den samlede danske oversøiske udvandring fra Danmark i 1850'erne og over halvdelen i 1860'erne bestod af danske mormoner på vej til Utah. De kom først og fremmest fra Lolland-Falster, Nord- og Østjylland og var, ud over den tryghed som en håndfast fortolket religion kunne give, fristet af gratis billet, jord og ægteskab. Billetten skulle først tilbagebetales når man havde etableret sig i Utah og ægteskabsgarantien løstes i kraft af flerkoneriet. Det var også nødvendigt for 2/3 af mormonudvandrerne var kvinder.

Sideløbende hermed startede der i løbet af 1860'erne tilsvarende gruppe-udvandringsrejser, der ikke var organiseret af mormonerne, ikke inkluderede flerkoneri, men byggede på tilsvarende afbetalingssystemer. Fra Nordjylland til Iowa og fra resten af landet særligt til Wisconsin, Illinois og Minnesota.

I USA viste folketællingen fra 1870 i rækkefølge Wisconsin (5.212), Utah (?), Illinois (3.641), Iowa (2.775) og Minnesota (1.910) som de stater der havde flest danskfødte.

1868-1879

Fra sidst i 1860'erne til midt i 1870'erne er der økonomisk højkonjunktur både i USA og Danmark. Det var let at få god jord i USA, transportmidlerne blev stærkt udbygget og de danske udvandrere havde ofte penge med hjemmefra. Det er derfor denne bølge af danske udvandrere der skabte en række landbrug, der siden trak yderligere dansk arbejdskraft til. Billig, rigelig og god jord medførte mangel på landbrugsarbejdere, der derfor måtte tiltrækkes hjemmefra med højere løn end den de fik i Danmark. Men høj løn og billige jordpriser betød også at medhjælperne hurtigt selv kunne skaffe sig eget jordbrug og herefter også skulle have medhjælpere! Altså en slags "udvandringsmaskine" der blev "smurt" af billige fragtpreiser for korneksporten på udvandrerskibe, der ellers skulle have vendt tomme tilbage til Europa. Hvad angår danskfødte i USA var rækkefølgen for stater med flest danskfødte i folketællingen 1880 stadig Wisconsin (8.797), Utah (?), Illinois (?), Iowa (6.901), Minnesota (6.071) og Nebraska (4.493).

Sådan gik det dog ikke uden for USA hvor der netop i disse år fandt en kort, men hektisk udvandringsbølge sted på britisk initiativ til Canada, Australien og New Zealand båret af enkeltbilletter og jord på afbetaling. Men i modsætning til USA var jordlodderne ofte så små og dårlige, at de ikke kunne bære yderligere medhjælp hentet i Danmark. Udvandringen gik derfor atter helt i stå og blev først for alvor genoptaget, da udvandringen til USA blev stærkt begrænset efter 1918.

1880-1892

Startede en langvarig højkonjunktur i USA mens Danmark stadig var præget af lavkonjunktur, landbrugskrise og landbrugsomlægning. Landbrugskrisen pressede i første omgang landmændene til byerne, men de vandrede videre til USA, da der endnu ikke fandtes tilstrækkeligt med jobmuligheder i de danske byer. En kortvarig krise i USA og en ligeså kortvarig vækst i Brasilien i 1886 betød at udvandringen det pågældende år gik til Brasilien.

I USA viste folketællingen for 1890 at nye danske indvandrere var rykket vestpå langs jernbanelinjerne fra Chicago. Stater med flest danskfødte var nu i rækkefølge Iowa (15.510), Nebraska (14.397), Minnesota (14.133), Wisconsin (13.885), Illinois (12.044) og Utah (9.023).

1893-1901 er der til gengæld lavkonjunktur i USA og højkonjunktur i Danmark. Udvandringen stoppede næsten i disse år og de der ellers ville have udvandret skabte i stedet en eksplosiv befolkningstilvækst i en række danske byer der samtidigt oplevede et hektisk industrialiserings- og byggeboom.

For staterne i USA er rækkefølgen af danskfødte år 1900 nogenlunde som 10 år tidligere: Iowa (17.102), Minnesota (16.299), Wisconsin (16.171), Illinois (15.731), Nebraska (12.531) og Utah (9.132).

1902-1909 gjorde det stik modsatte sig gældende. Vækst i USA og lavvækst i Danmark. Vi oplevede derfor i disse år den sidste store udvandringsbølge fra Danmark. Men denne gang gjaldt det udvandrere der allerede var flyttet til de danske byer og nu flyttede videre til de hastigt voksende amerikanske byer. Hvad landmændene angik, var der efterhånden fyldt op i midtvesten USA og udvandringen til Canada, Australien, New Zealand og Argentina begyndte så småt at vokse til at blive den dominerende efter første verdenskrig.

I USA lå antallet af danskfødte i 1910 stadig højest i Iowa (17.961), men fulgt af Illinois (med Chicago) (17.368), Wisconsin (med Racine) (16.454), Minnesota (med Minneapolis) (16.137) og som noget nyt Californien (14.208), Nebraska (13.673), New York (12.536) og Utah (8.300). Samtidigt bliver spredningen på stater stadigt større.

Efter 1918

Denne tendens med flytning til byerne og mod vest var slået helt igennem for danskfødte i 1930: rækkefølgen for stater med danskfødte var nu Californien (23.175), Illinois (18.945), New York (17.407) og først herefter de gamle kerneområder: Iowa (14.968), Minnesota (13.831), Wisconsin (13.094), Nebraska (10.210) og Utah (4.883).

I vore dage, dvs. ifølge den amerikanske folketælling år 2000, er der 1.430.897 amerikanere der på folketællingsblanketten noterer sig som værende af primær dansk etnisk oprindelse. Kravet er, at man har en indvandret forfader i lige linje, født i Danmark! Sådan fordelt fører Californien med 207.030, fulgt af Utah 144.713, Minnesota 88.924, Wisconsin 72.160 og Washington 72.098. Regnet i forhold til befolkningstal betyder det i øvrigt at Utah i vore dage er den stat der har langt den stærkeste andel af amerikanere der mener at de er af dansk oprindelse – nemlig 7 %. Ingen anden amerikansk stat overskrider 1 %. USA er dog stadig det oversøiske land der trækker flest danske udvandrere. I årene 1980-2006 har tallet ligget nogenlunde konstant på 2.200 om året.

Turen over havet.

En vigtig forudsætning for den masseudvandring der startede sidst i 1860'erne var, at man nu kunne krydse verdenshavene på en langt mere sikker, forudsigelig og relativ billig måde end tidligere.

I 1869 oversteg dampskibstonnagen sejlskibstonnagen på Atlanterhavet og fra samme år kunne man komme med damp fra de fleste byer i Danmark til San Francisco. Med tog, skib og atter tog, der afgik og ankom på forud kendte tider. Rejsetiden reduceredes derfor fra omkring 3 måneder med sejlskib til 2-3 uger fra bopæl i Danmark til ny bopæl i USA. Hertil kom at prisen for billetten var faldet til omkring 125 kroner (gennemsnitlig årsindkomst for en faglært arbejder var omkring 600 kr.). Mormonmissionærer og andre ledere af rejseselskaber tilbød endda billetter på afbetaling samtidigt med at konkurrencen og et vidstrakt net af rejseagenter sikrede et lavt prisniveau.

Rigtigt mange selskaber gik derfor netop på dette tidspunkt ind i den lukrative, men også meget konkurrencebetonede trafik. Blandt de største var ”White star”, ”Cunard” og ”Red star” alle med udgangspunkt i Liverpool, samt ”Nordtyske Lloyd” og ”Hamburg-Amerika linjen HAPAG” med udgangspunkt fra Hamborg og Bremerhaven. Fra disse havne gik der passagerskibe til Nord- og Sydamerika, Afrika, Østen, Australien og New Zealand med faste afgang- og ankomsttider 2/3 af alle danske udvandrere benyttede disse linjer - det er dem udvandrertisterne kalder ”*indirekte*” udvandrere. Den tredjedel der udvandrede via København-New York rejste til gengæld ”*direkte*”.

København – New York linjen.

Det første forsøg på at skabe en regulær Amerikalinje blev gjort af et Amerikansk-københavnsk konsortium, der kaldte sig ”*The American Emigrant Aid & Homestead Company*”. Man chartrede SS ”Ottawa”, hvis afgang fra København den 20. august 1866 blev en mediebegivenhed, men ingen succes. Hverken forplejningen om bord, videre transport eller lovede stykker land i Amerika blev opfyldt som lovet. Tvært i mod blev passagererne efterladt på kajen i New York og her overladt til deres egen skæbne. En protestnote fra Sverige-Norges regering blev den direkte anledning til den danske udvandrertlov af 1. maj 1868. Efter denne fiasko blev næste forsøg gjort af tyske selskaber på ruten Stettin-København-New York. 1869-1874 blev det til i alt 42 afgang med 15 forskellige skibe med i alt 3.857 danske udvandrere. Langt de fleste, 25.652, tog dog via Hamburg-Hull-Liverpool.

En helt regulær fartplan med afgang hver fjortende dag fra København, Kristiania og Kristianssand til New York blev først skabt med ”Dampskibsselskabet Thingvalla” 1880-1898. 1898-1935 videreført af DFDS. Den danske linje var længe den eneste fra Skandinavien og svækkedes først omkring 1914 af faldende udvandringstal og konkurrencen fra en Norsk (1913) og Svensk (1915) Amerikalinje. Den danske Amerikalinje ophørte i 1935 mens den norske og svenske fortsatte indtil flyvemaskinen helt overtog trafikken i 1960’erne.

De danske Amerikaskibe 1880-1935

Skib	Brt	byggeår	Driftsår	Ture indtil 1909	Forlist	Skrottet
<i>Harald</i>	1532	1875	1880-1881	10	1889	
<i>Thingvalla</i>	2524	1880	1880-1900	127		1903
<i>Geisir</i>	2831	1882	1882-1888	42	1888	
<i>Island</i>	2844	1882	1882-1904	142		1906
<i>Hekla 1</i>	2787	1882	1882-1883	6	1883	
<i>Heimdal</i>	2024	1882	1883-1884	7	1902	
<i>Hekla 2</i>	3258	1884	1884-1905	130		1910
<i>Danmark</i>	3414	1872	1889-1889	1	1889	
<i>Norge</i>	3310	1889	1889-1904	89	1904	
<i>Amerika</i>	3867	1872	1893-1897	8		1898
<i>Oscar II</i>	9975	1901	1901-1930	57		1934
<i>Hellig Olav</i>	10085	1902	1902-1931	54		1934
<i>United States</i>	10101	1903	1903-1925	44		1935
<i>C.F.Tietgen</i>	8173	1897	1906-1913	25	1918	
<i>Frederik VIII</i>	11850	1913	1913-1935			1936

Skrækken for druknedøden og søsyge var forhold der holdt rejsende tilbage. Faren var dog ikke stor. Af de godt 40 millioner der sejlede fra Europa til Nordamerika 1868-1914 var der kun 0,02% (7.936) der druknede, ”Titanic” medregnet. Med 0,1 % var risikoen betydeligt højere på de danske skibe. Af 678.397 passagerer i årene 1880-1914, druknede 735. Efter en række mindre uheld gik det den 14. august 1888 helt galt. ”Thingvalla” sejlede tværs gennem ”Geisir” midt ude på Atlanterhavet.

”Geisir”, der kom fra New York, knækkede midt over og sank straks, mens ”Thingvalla”, der kom

fra København, måtte bakke ind til Halifax med et stort hul i stævnen. Af 149 ombord på ”Geisir” reddedes kun 31 om bord på ”Thingvalla”. Erstatningsskibet for ”Geisir”, ”Danmark” gik det ikke bedre. På sin første tur sank det 6. april 1889 ved Acorerne efter at en knækket skrueaksel havde ødelagt det meste af agterskibet. Heldigvis sank det så langsomt at alle passagererne blev reddet.

Værst gik det for ”Norge”, der afgik 22. juni 1904 fra København mod New York. Om bord var 378 passagerer og 68 besætningsmedlemmer og yderligere 316 passagerer blev taget om bord i Christiania og Kristianssand. Altså i alt 762. Tidligt om morgenen, tirsdag den 28. juni løb skibet i helt stille vejr på et undersøisk klippeskær ved Rockall-klippen ca. 400 kilometer vest for Skotland og sank på 10 minutter. Skibet havde 8 redningsbåde til 250 personer, men kun 5 både med 145 overlevende blev fundet. Selvom der havde været nogenlunde lige mange mænd (248), kvinder (256) og børn (223) om bord var sammensætningen blandt de reddede: 70 % mænd, 9 % kvinder og 21 % børn. Det svarer til mønstret ved tilsvarende forlis, blot var dette det største, der nogensinde har ramt dansk passagerfart. Ganske vist hører man meget mere om ”Titanic”’s forlis i 1912 selvom der kun var 6 danske passagerer om bord.

Starten på masseudvandringen fra Danmark.

Mormonerne starter masseudvandringen

De første mormonmissionærer kom til Danmark i 1850 med Nordjylland og Bornholm som de vigtigste udgangspunkter, men allerede i 1852 havde missionen bredt sig til store dele af Østjylland og Hovedstadsområdet og den første gruppe på 294 omvendte kunne derfor sendes af sted den 20. december 1852. Rejsen tog tid med skib og til fods via New Orleans og resterne af gruppen nåede først frem til Salt Lake City i Utah 9 måneder senere, den 30. september 1853. Herefter fulgte i årene 1853-1868 hele 37 skibsladninger med 7.390 ”hellige” fra Danmark via New Orleans, New York eller Philadelphia til Utah, men da de kun er registreret på de danske byer hvorfra den pågældende missionær virkede, er det vanskeligt at sige præcist hvorfra de kom.

Navne og sidste opholdssted får man først for perioden 1868-1871 hvor mormonerne optegnes i de almindelige udvandringstyper. Men fra 1872-1894 får de deres egne lister uden angivelse af andet opholdssted end den aktuelle afdeling af mormonkirken. Det skyldes den særlige rejseform, hvor mormonkirken ikke alene var rejseagent men også billetindehaver. Helt fra 1852 havde man haft ”det evige fond”, der betalte de omvendtes rejse til Utah imod at udvandrere betalte dobbelt tilbage når de havde etableret sig i Utah. Det betød imidlertid, at der var temmelig mange ”gratister” der hoppede af undervejs under rejsen gennem USA. Det var netop disse ”afhoppere” der dannede de første kerner til danske bosættelser ved overgangen over Missouri i det sydvestlige hjørne af Iowa samt langs Oregon-trail, mod Utah gennem Nebraska. Ikke-mormonske rejseledere tog næsten straks handsken op og etablerede gruppe-udvandring netop til disse områder. For Iowas vedkommende blev det nordjyder ledet af lægprædikanten Mogens Abraham Sommer (1829-1901), for Wisconsin østjyder ledet af Rasmus Sørensen (1799-1865). Begge efterlignede mormonernes rejsemåde. Udvandrergrupper med dem selv som rejseleder og rejse på kredit.

Wisconsin

Wisconsin var den amerikanske stat hvor der boede flest danskfødte i 1870 og stillingen som førende ”danskerstat” fastholdtes endnu i 1880 med 8.797 danskfødte. Koncentrationen var ganske klart områderne lige vest for den store Winnebago sø og at udvandrere kom fra Århus og Vejle amter var ikke så underligt, for på grænsen mellem de to amter havde Rasmus Sørensen i 1849

grundlagt Uldum Højskole. Herfra agiterede han for hvorfor det ville være gavnligt, om danske bønder og håndværkere bosatte sig på bedste sted i Wisconsin og han udgav i denne sammenhæng en pjece: *”Om de udvandrede Nordmænds tilstand i Nordamerika og hvorfor det ville være gavnligt, om en del danske bønder og håndværkere udvandrede ligeledes og bosatte sig sammesteds* (København 1847).

Med ”sammesteds” mente han området omkring Winnebago søen der på en prik, fortalte han, lignede Skanderborg sø, mens landskabet omkring var fuldstændigt som Østjylland. Men ikke nok med at man ville føle sig hjemme. Landmænd ville få mere end det dobbelte i udbytte end det de fik i Danmark og landarbejdere og håndværkere ville få to-tre gange mere i løn. Rasmus Sørensen fire sønner var allerede udvandret til området midt i 1840’erne modtog de første østjyder. Selv rejste Rasmus Sørensen til Wisconsin i 1852 efter at være blevet forsinket af treårskrig og folketingsarbejde. Med ham fulgte mere end 100 østjyske landmænd, landarbejdere og håndværkere. Grupperejser der blev gentaget mange gange i de følgende år under Søren Rasmussens ledelse med samme rekrutteringsområde og bestemmelsessted.

Men mens de ”kirkelige” forhold var nøje fastlagt af mormonerne i Utah, havde man i Wisconsin allerede en række norske og svenske vækkelsesprædikanter med en bibeltolkning svarende til Indre Mission i Danmark. Det gav problemer da danske, grundtvigske præster fra højskoler og seminarier fulgte deres landsmænd til Wisconsin.

Kirkeligt liv og bosættelser

Når præsterne var så nødvendige, skyldtes det, at kirken på prærien var mindst lige så vigtig som socialt og identitetsmæssigt mødepunkt, som moskeen er det for vore dages indvandrere. Selv det mindste lille amerikanske bysamfund har den dag i dag, og ganske særligt i midtvesten, sjældent mindre end et dusin forskellige kirker. De breder sig som bankfilialer langs hovedgaden og deler sig efter trosretning og etnisk oprindelse.

I takt med den begyndende danske bosættelse i det østlige Wisconsin ved Winnebago-søen og Racine, blev den Danske (lutheranske) Kirke i USA oprettet den 26. juni 1871 på initiativ af præsten Adam Dan (1848-1931). Efter uddannelse på Gedved Seminarium nord for Horsens og to år som missionær i Sudan og Jerusalem, rejste han den 17. maj 1871 fra Skanderborg og blev kun en måned senere præst i Racine og hermed for hele området omkring Winnebago.

Fra denne kerne udbredte de danske kirker sig i løbet af de næste 30 år til alle områder hvor danske udvandrere bosatte sig i et lidt større antal. Det skete i en vifte mod vest fra Chicago således som det tydeligt ses på kortet der blev publiceret af dansk Folkesamfund år 1900.

Men det var svært at få danske teologer til at rejse til USA. Løn fik man slet ikke som i Danmark og stridighederne mellem grundtvigianere og de missionske sled dem op, der alligevel prøvede. Med hensyn til rekrutteringen blev der derfor oprettet et dansk præsteseminar i West Denmark i Wisconsin (nu Luck) i 1887, men da seminarets to lærere tilhørte hver sin retning, blev der ikke megen undervisning før nedlæggelsen i 1894. Netop dette år blev den danske kirke i USA splittet i to. Den missionske ”Forenede Danske Kirke” med eget præsteseminarium, Dana College, i Blair, Nebraska – og den grundtvigske ”Danske Kirke” med eget præsteseminarium, Grand View, i Des Moines, Iowa. Det var netop i det område i det sydvestlige Iowa hvor de danske mormoner havde overvintret i 1850’erne og 1860’erne ved passagen af Missouri-floden, der nu både

landbrugsmæssigt, kirkeligt – og senest fra 1992 med det danske indvandremuseum, blev et slags midtpunkt for danskamerikanerne..

Præsterne, hvad enten de var mormoner, Indre Missionske eller Grundtvigianere spillede således en vigtig rolle i de indledende årtier, men efterhånden som landbrugselementet mindskedes og byernes andel af udvandrere steg, blev det naturligvis i langt højere grad danskernes deltagelse i byerhvervene der talte. Det kan ses af de stillingsbetegnelser udvandrerne angiver ved afrejse og ankomst.

Erhvervslivet

Kopierne af de udstedte billetter indeholder stillingsbetegnelser eller stilling i familien. Trækker man derfor de 82.000 hustruer, børn og lignende familiemedlemmer fra de 227.000 registrerede danske udvandrere, fordelte resten sig med 50.000 fra landbruget og 95.000 fra byerne, hvoraf 50.000 ufaglærte og 45.000 faguddannede.

Landbrugsudvandringen der havde sit tyngdepunkt i de to første tiår af perioden omfattede i virkeligheden kun ganske få selvstændige landmænd. Kun 1.295 kaldte sig gårdejere, mens 2.795 kaldte sig husmænd. Hertil kom 1.111 gartnere og 393 fiskere. Det helt store flertal på 44.972 af udvandrerne fra landområderne i Danmark kaldte sig selv karle, tyende og daglejere. Af disse var en fjerdedel kvinder (9.005).

De ret vidstrakte danske landbrugsbosættelser i Midtvesten skyldtes derfor, at det netop var folk fra landarbejdergruppen, der fik ”fod under eget bord” og herigennem oplevede en social opstigning gennem udvandringen. Beretninger og breve viser hvorledes denne arbejdskraft allerede ved ankomsten blev revet væk og hvordan man herefter hurtigt, efter at have lært lidt af sproget og have tjent lidt penge, selv blev gårdejere længere vestpå. Meget ofte således at de fra start af i USA fik arbejde hos tidligere udvandrede danske landmænd fra deres egen egn i Danmark. Hertil kom, at mange af de ufaglærte arbejdere der udvandrer fra byerne i Danmark, i virkeligheden var førstegenerations indvandrere fra danske landområder og derfor vendte tilbage til landbruget i USA, når de fik chancen. Endelig var der en hel del af de faglærte, der endte på landet i USA. Det gjaldt ikke mindst mejeristerne.

Landbrugsrelaterede faglærte

Næppe var landbrugsomlægningen i Danmark fra kornavl til animalsk produktion påbegyndt, førend systemet blev eksporteret. Allerede i 1884 blev det første andelsmejeri åbnet i West Denmark (Luck) i Wisconsin, kun to år efter det første danske i Hjedding 1882. Som i Danmark spredte andelsmejeritanken sig lynhurtigt ud over USA. Særligt i opstartsfasen sidst i 1880’erne og i begyndelsen af 1900-tallet i takt med at de voksende amerikanske byer fik behov for mejeriprodukter. Da ideen var dansk, var det nærliggende at trække fagkundskab fra Danmark. Det blev i disse to perioder til mere end 2.000 udvandrede mejerister fra Danmark fordelt med næsten halvdelen 1885-1892 og den anden halvdel 1902-1908. Mejeristen blev i disse år en af de vigtigste håndværkertitler i udvandrerlisterne og de spredte sig over store områder da der sjældent var brug for ret mange hvert sted. Det gjaldt ikke blot i USA (1.820 mejerister), men desuden Canada (83), Argentina (56), Australien (34), New Zealand (24) og Sydafrika (11). Som tidligere kirkerne, blev det danske mejeri ofte en byskabende faktor i et givet område. Efter at mejeristen havde startet, blev der hurtigt brug for smed, købmand, tømrer og bager – og vigtigst – mælkeleverandører der oftest blev hentet fra mejeristens egen hjemegn i Danmark.

Andre faglærte

Blandt de mange titler der optræder i udvandrelisterne lægger man ikke mindst mærke til de 15.203 bygningshåndværkerne, der udgjorde en markant del af den danske udvandring efter år 1900. Det danske byggeboom sidst i 1890'erne blev fra 1900 afløst af stilstand og bygningshåndværkere: 2.886 murere, 2.612 malere, 4.131 tømrere og 5.573 snedkere – og øvrigt 137 arkitekter – kunne få langt bedre aflønnet arbejde i de stærkt voksende amerikanske byer. En anden gruppe er danske metalarbejdere hvis udvandring ligeledes skyldtes, at den danske industrialiseringsbølge i 1890'erne havde slået et større brød op end landet kunne bære. I stedet blev det den amerikanske industrialisering der efter år 1900 fik gavn af 6.246 danske metalarbejdere og 2.940 maskinarbejdere

Var man en voksen kvinde var mulighederne ikke så nuancerede. 19.018 udvandrede som hustruer, men endnu flere som kvindeligt tyende: 9.005 fra landet og 17.419 fra byerne. Herudover kunne man være syerske (3.627), arbejderske (329), lærerinde (287), sygeplejerske (282), ekspeditrice (280), dameskrædder (240), modehandler (114) – hvortil kom 60 kvindelige missionærer. Sidstnævnte med de mest eksotiske bestemmelsessteder: Kina, Japan, Indien og Afrika. Men måske bortset fra missionærerne var det måske lige netop kvinderne, der var de mest efterspurgte. Kvinder var en mangelvare i det amerikanske samfund og det betød, at ikke mindst tyende havde en langt bedre mulighed for social opstigning gennem ægteskab eller selvstændigt erhverv i USA end hvad samtiden kunne tilbyde i det danske samfund. Det gjaldt også politiske og økonomiske rettigheder. Og så havde man jo, uanset sit udgangspunkt, altid chance for at opleve den amerikanske drøm eller opdyrke opleve helt nye og andre verdener.

Alternative bestemmelsessteder

Udvandringen til Canada, Australien, New Zealand og Sydafrika var særligt i 1870'erne et alternativ til USA. I et forsøg på at følge den succes op, USA havde med indvandring og uddeling af jordlodder søgte man i disse år, at få en tilsvarende udvandring i gang til de britiske besiddelser. I første halvdel af 1870'erne kappedes en række rejseagenter om at overtale danske udvandrere til at rejse til netop deres områder med tilbud om rejse (enkeltbillet) og jord på afbetaling.

Når det gjaldt **udvandringen til Canada** forstyrres tallene i databasen dog af det nærliggende USA. Rejsende med billet til New York eller Boston kunne meget vel fortsætte til Canada, mens de mange rejsende til Quebec i Canada oftest havde andre bestemmelsessteder end det fransktalende Canada. Hertil kom en indre vandring af danskere fra USA til Canada. Således blev Dickson i Alberta, der i 1903 grundlægges som den første danske koloni i det vestlige Canada, næsten udelukkende befolket af danskere fra Iowa og Nebraska! Af de i alt er der 7.111 danske udvandrere der købte billet til Canada er der grund til at betvivle, at næsten halvdelen (3.188) agtede at slå sig ned i Quebec. Derimod lyder det ikke usandsynligt at hovedvægten i den danske bosættelse i Canada før 1910 fandt sted i Manitoba omkring Winnipeg med 1.556. Fulgt af 663 i Ontario og 628 i New Brunswick. Det var i hvert fald i sidstnævnte provins at dansk indvandring til Canada startede i 1872 med grundlæggelsen af New Denmark. I første omgang 22, hovedsageligt fra Præstø amt, der tog fra Danmark i maj og nåede frem i juni 1872. I 1875 passerede man 300 og var omkring århundredskiftet nået nær 800 og kunne i 2005 fejre 135-års jubilæum som distinkt dansk koloni. De senere tyngdepunkter for danske indvandrere i det vestligste Canada, var endnu i 1910 kun repræsenteret af 255 der havde købt billet direkte til Alberta, 173 til Saskatchewan og 132 til British Columbia. Den store tilstrømning hertil foregik sidst i 1920'erne (1918-1940: ca. 25.000, med 1928 som toppen med 6.500) og sidst i 1950'erne (1944-1988: 42.000 med 1957 som topåret

med 7.700 danske indvandrere). For vore dages vedkommende, 1980-2006, ligger det årlige antal danske udvandrere på omkring 250.

Størst succes med aktionen for at trække danske udvandrere til yderkanterne af det britiske imperium i 1870'erne havde **udvandringen til Australien** – eller nærmere bestemt Queensland. 2.893 danske udvandrere løser billet i årene 1871-1878 efter at 115 var taget til Tasmanien 1869-1871. Det er imidlertid mange ud af en samlet dansk udvandring til Australien på 3.827 i årene 1868-1909, men spørgsmålet er om udvandrerdatabasen er retvisende. Iflg. den australske folketælling fra 1891 er der nemlig 6.403 danskfødte i landet, mens databasen på udstedte billetter til Australien kun fortæller om 3.367 der er taget af sted mellem 1868-1890. Det kan skyldes, at mange udvandrere har købt deres billetter til Australien andre steder end i Danmark eller er kommet som sømænd. Der er i hvert fald en række enkeltberetninger herom, særligt i forbindelse med gentagne fund af nye guldfelter og de heraf følgende udbrud af guldfeber. Men ellers var det først og fremmest majs og sukkerrør de danske landmænd dyrkede ved Brisbane i Queensland indtil de lidt efter lidt overgik til traditionelt dansk mælkebrug. Australien er den dag i dag et af de oversøiske lande der tiltrækker flest danske indvandrere. I perioden 1980-2006 har antallet ligget nogenlunde konstant på 6-700 om året hvorfor antallet af danskfødte er voksende (1954: 3000; 1981: 8.000; 2001: 10.000). Spor heraf ser man bl.a. i salget af flødeis i vafler, hvor de ledende firmaer i Australien og Sydøstasien hedder ”*Royal Copenhagen Ice Cream*” og ”*Andersen's of Denmark Ice Cream*”.

Udvandringen til New Zealand koncentrerede sig i endnu højere grad end Australien til begyndelsen af 1870'erne. Af i alt 2.362 billetter til New Zealand blev de 1.827 benyttet i årene 1871-1875. Tal der, også i modsætning til Australien, stemmer fint med antallet af danskfødte i New Zealand der i årene 1890-1920 var omkring 2.200. Siden faldt antallet af danskfødte, men ligger dog nu i kraft af indvandringen fra Danmark i 1950'erne og 1960'erne på omkring 1.500. Størstedelen bosatte sig i en række småbyer i den sydøstlige del af Nordøen omkring byen Dannevirke der stadig, den dag i dag, reklamerer med hornprydede vikinger for sin taknemmelighed. Begyndelsen hertil blev gjort af biskop Monrad, der som dansk statsminister var ansvarlig for den tabte krig i 1864 i frustration udvandrede til New Zealand i 1865. Allerede i 1869 vendte han tilbage til Danmark, men hans sønner blev i det nye land og dannede kernen i de danske bosættelser. Den nuværende indvandring af danske udvandrere ligger dog på knapt 150 om året for årene 1980-2006.

Udvandringen til Sydafrika omfatter 1.196 registrerede udvandrere fra Danmark, men foregik næsten eksklusivt i to distinkte perioder. 1876-1878 rejste 382 og 1893-1904 rejste 716. Tal der svarer ganske godt til de 1.259 danskfødte der befandt sig i Sydafrika 1904 fordelt på Capeprovincen 653, Natal 143, Orange 42 og Transvaal 411. Den første bølge i 1870'erne svarede ganske til den assisterede udvandring der havde kendetegnet andre britiske dominions: Det drejede sig om småbrugere og arbejderfamilier fra både land og by. Den anden bølge omkring år 1900 derimod, omfattede først og fremmest faguddannede: ingeniører, maskinteknikere der deltog i udviklingen af mineindustrien og i den heraf følgende industrialisering. Boerkrigen 1899-1902 greb naturligvis forstyrrende ind og der deltog danskere på begge sider. På boersiden i Transvaal og Orange blev der opstillet et skandinavisk korps og på britisk var der også danske i Capeprovincen, der meldte sig under de britiske faner. Senere dansk udvandring er temmelig sparsom og gælder for nutiden omkring 50 om året 1980-2006.

Udvandringen til Brasilien startede lige så pludselig som den endte. I månederne oktober 1886 til februar 1887 tog 832 af sted i 4 rejseselskaber til Sao Paulo i Brasilien. Udvandrerne bestod særligt af småhåndværkere og landarbejdere med hele familier lokket af en overordentlig kraftig pressekampagne fra agenter, der havde kontakter til Brasiliens kaffeproducenter, og lovede fri overfart og guld og grønne skove. De støttedes af Udenrigsministeriet der så en mulighed for at sænke de danske fattigudgifter. Slaveriet var under afvikling i Brasilien i disse år og særligt kaffeproducenterne stod i fare for at mangle arbejdskraft, men det lød jo smukkere, at regeringen ønskede at oprette en ”skandinavisk” koloni i Cascaltho. Ude i junglen 167 km fra Sao Paulo. Det gik helt galt.

Horsens Folkeblad aftrykte marts 1887 et brev fra Brasilien der fortalte ”Vi vidste ikke, vi havde det godt i Danmark” førend vi kom til Brasilien og Socialdemokraten skrev i april 1887 – at målet måtte være *at forhindre, at danske arbejdere træder i negrenes sted som slaver af den hensynsløse kapitalisme, der i Brasilien repræsenteres af plantageejerne*”. I 1889 faldt det brasilianske kejserdømme og tidlige aftaler og statskolonier afskaffet. Vor viden om hvordan det gik med de 832 danske udvandrere er lig nul. Og det er jo forskrækkende nok. Det danske udenrigsministerium konkluderede i hvert fald, at klimaet åbenbart var usundt for danskere og foreslog i stedet det sydligere og mere tempererede Argentina.

Det var en opfordring der blev fulgt af mange og **udvandringen til Argentina** blev fra 1888 den foretrukne for danskere når det gjaldt Sydamerika. I årene 1870-1887 havde udvandringen ligget meget beskedent på ca 20 danske udvandrere om året, men tallet voksede nu til flere hundrede årligt og ganske særligt i i årene 1888-1890 og fra 1900 og fremefter således at det i 1909 var blevet til 3.903. I endnu højere grad end for USA’s vedkommende var det unge mænd der tog af sted – ¾ af alle udvandrere som slog sig ned som landarbejdere, men ofte havde chancen for selv at tjene til at få fod under eget bord, nu jorden var ved at være mere sparsom i USA. Favoritområderne blev pampas’en omkring Tandil der havde fået jernbaneforbindelse med Buenos Aires i 1883.

Dansk deltagelse i udvandrernes landes krige

Endnu den dag i dag står der i Marselisborg Mindepark i Århus et mindesmærke over faldne danske under første Verdenskrig. Monumentet der blev indviet i 1934 gælder dog først og fremmest de 3.900 sønderjyder der faldt i tysk krigstjeneste, samt et mindre antal danske sømænd og frivillige i allieret tjeneste. I denne sammenhæng er det glemt, at et tilsvarende antal danske udvandrere faldt på den allierede side af fronten. Egentlig var de vel ligeså danske som de statsretsligt set tyske indbyggere i Sønderjylland

Det var en af bagdelene ved udvandringen. Både mandlige udvandrere der havde den rette alder og sønnerne af de tidligere blev naturligvis indkaldt i såvel New Zealand, Australien, Sydafrika, Canada og USA og døde i et antal der svarede til det antal sønderjyder, der faldt i tysk krigstjeneste. Deres skæbne er imidlertid godt belyst gennem hjemmesiden for ”The commonwealth War Graves Commission”

<http://www.cwgc.org/> hvor ikke mindst den australske indsats er belyst gennem alle relevante papirer – i Frederik Sørensens tilfælde – 54 indscannede dokumenter, der er at finde på nettet.

<http://www.awm.gov.au/roh/>

<http://www.collectionscanada.gc.ca/archivianet/cef/index-e.html>

En af disse sene udvandrere til Australien var Frederik Johan Karl Sørensen født i Bakbjerg i Them sogn ved Silkeborg den 2. juli 1891. 1911 rejste han til Australien, nåede at få indfødsret og blev derfor indkaldt til militærtjeneste som menig infanterist i Adelaide 12. juni 1916. Mærkeligt nok med alderen 22 år og 11 måneder selvom han jo vitterligt var 24 år og 11 måneder. 6. brigades 23. battalion var netop blevet decimeret ved Gallipoli og overflyttedes til Flandern. Og det var hertil Frederik Sørensen blev sendt og kæmpede indtil han blev alvorligt såret i ansigtet den 25. september 1917. Et langvarigt ophold på diverse hospitaler i England betød imidlertid at han atter, den 3. juli 1918 kunne sendes til sin enhed, der i mellemtiden atter engang var blevet reduceret til en tiendedel af sin oprindelige styrke. Han deltog derfor i efterårsoffensiven 1918 der endeligt knækkede tyskerne, men blev så hårdt såret i ryggen og højre ben, at han døde næste dag – 7. oktober. Den sidste dag bataljonen deltog i krigen. Han blev begravet Tincourt militærkirkegård øst for Peronne.

Moderen hjemme i Rye, Ane Sørensen, havde imidlertid ikke hørt noget og begyndte jo at undre sig i 1920. Via generalkonsulatet i Melbourne blev det derfor opklaret og Ane kunne endelig i sommeren 1921 få at vide hvor sønnen var begravet samt fik, via London hans efterladenskaber sendt: Et par handsker, et lommeværkløse og et ødelagt lommeur!

Afslutning

I en tid hvor indvandringen til Danmark skaber stor strid og diskussion, kan det være nyttigt at vide, at Danmark tidligere var et betydeligt kraftigere udvandrerland, end det nu er et indvandrerland. En lang række af de forhold vi kender fra vore dages debat var også relevante for de danske udvandrere.

Udvandringen var fra først af religiøst motiveret og danske mormoner blev hurtigt den største etniske gruppe i Utah efter engelsktalende. Men de var bestemt ikke velkomne! Den amerikanske befolkning så kun med allerstørste uvilje på flerkoneriet i Utah, men havde i øvrigt intet imod at landets utallige religiøse retninger levede fredeligt side om side. Danskerne blev derfor lidt berygtede for deres uforsonlige strid mellem Indre Mission og Grundtvigianerne.

Et af stridspunkterne var i øvrigt om man skulle integrere sig så hurtigt som muligt og herigennem give den medbragte tro større gennemslagskraft, det mente Indre Mission, eller om man skulle fastholde sin danske profil i sprog, litteratur, aviser og højskole. Det mente Grundtvigianerne der dog frustrerede måtte opleve, at danskheden forsvandt med den første indvandrer generation.

Det skyldtes jo nok, at religionen for et flertal af de danske udvandrere hovedsageligt spillede en social rolle både som dansk og fordi det amerikanske samfund forventede en eller anden kirkelig tilknytning. Førstegenerationen, der først og fremmest var udvandret for at forbedre sine levevilkår, gjorde hvad den kunne for at finde andre danske at tale med og arbejde for. Når de kunne, klumpede de sig derfor i særlige byer, counties og stater og hentede både hustruer, præster og arbejdskraft fra hjemlandet, helst hjemegnen. Men danskerne var få og landet stort og i øvrigt præget af omfattende interne vandring fra øst mod vest. Tyngdepunktet for andengenerationen af danske indvandrere flyttede sig derfor fra Midtvesten til Stillehavsstaterne, men spredte sig i øvrigt over hele kontinentet.

De blev herefter loyale medborgere i deres nye hjemland, gennemsnitligt set placeret i den solide mellemklasse. Der var kun få der blev rigtigt rige, men også kun få der faldt helt til bunds. Gennemsnitsindkomsten for efterkommerne efter de danske udvandrere er i vore dage, sammen

med efterkommere efter svenske og norske indvandrere, den næsthøjeste for nogen etnisk gruppe i USA. Den kommer lige efter indvandrere af engelsk herkomst og ligger i øvrigt på linie med den nuværende danske gennemsnitsindkomst.

Man bevarede et minde om vikingskibe, små havfruer, vindmøller, æbleskivepander og bindingsværkshuse, men var ellers først og fremmest amerikanere. Det fik man lejlighed til at demonstrere, da en del af den yngre generation under første Verdenskrig faldt på europæiske slagmarker. Det var en krig Danmark ikke deltog i, men som betød at genforeningen med Sønderjylland kunne gennemføres i 1920. En sag som ikke mindst dansk-amerikanske pressionsgrupper i USA havde arbejdet aktivt for.

I vore dage har efterkommerne efter disse danske udvandrere et stort behov for at dyrke deres oprindelige rødder uden at blive mindre amerikanske af den grund. Under alle omstændigheder er der 1,4 million amerikanere der ved folketællingen år 2000 var så bevidste om deres etniske baggrund, at de anførte Danmark som den primære.

Kilder og litteratur:

Et godt oversigtsværk er Erik Helmer Pedersen: ”Drømmen om Amerika” (1985) og samme ”Pionererne” (1986), Politikens Danmarkshistorie. For Brasilien se Bjørn Kullmann og Steen Ousager: Brasilianske forbindelser (Odense 1996). Herudover har jeg særligt benyttet mig af egne publikationer – der findes en oversigt på

www.emiarch.dk/info.php3?l=da Hjemmesiden giver desuden adgang til den danske udvandrerdatabase på

www.emiarch.dk/search.php3?l=da der med fordel kan kombineres med ankomstlisterne på Ellis Island –

www.ellislandrecords.org samt mormonernes www.familysearch.org/

På www.aemi.dk findes en oversigt over andre passager- og skibslister, hvortil kommer, at der er benyttet en række af de arkivfunds der opbevares på Det danske Udvandrerarkiv. Særligt nr. 170 (Anders Peter Nielsen), nr. 186 (Peter Petersen Reisenhus), nr. 182 (Anders Bobjerg), nr. 401 (Benedict Thomsen Nordentoft) og nr. 851 (Søren Rasmussen) – se yderligere oplysninger ved søgning på navn på www.danpa.dk